

Pietralik, Marianna

Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka w XL-eciu PRL

Notatki Płockie 29/3-120, 4-13

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka w XL-eciu PRL

Przez prawie tysiąc lat funkcja administracyjna Płocka była jego podstawowym czynnikiem miastotwórczym. Był to jednak czynnik niewystarczający dla pobudzenia rozwoju innych dziedzin gospodarki. Potrzebne były bodźce uzupełniające.

W początkowym okresie Płock z racji położenia nad dogodną arterią komunikacyjną, jaką była wówczas Wisła, pełnił też rolę ośrodka handlu zbożem. Wraz ze zmniejszeniem się komunikacyjnego znaczenia Wisły, zmalało również znaczenie Płocka, który nie miał innych (drogowych ani kolejowych) dogodnych połączeń. Z tego też powodu pierwsze próby rozwoju w Płocku przemysłu nie przyniosły rezultatu. Dopiero powstanie w r. 1870 warsztatu napraw, a później fabryki maszyn i narzędzi rolniczych zapoczątkowało uprzemysłowienie miasta, ukierunkowane na zaspokojenie potrzeb rolniczego zaplecza.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości po I wojnie światowej pozycja Płocka pogorszyła się, bowiem, w wyniku zmiany podziału administracyjnego, znalazł się on w granicach województwa warszawskiego, tracąc funkcję regionalnego ośrodka administracyjnego, a nie zyskując innych bodźców rozwojowych.

Rozwój przemysłu w województwie warszawskim koncentrował się niemal wyłącznie w granicach warszawskiego okręgu przemysłowego. W okresie 1918—1939 powstały w Płocku tylko dwa większe obiekty przemysłowe: rzeźnia i elektrownia miejska. Z innych znaczących inwestycji zrealizowano budowę linii kolejowych Kutno—Płock (1925) i Płock—Sierpc (1937) oraz most drogowo-kolejowy przez Wisłę (1938). Efektem wyższego tempa wzrostu ludności niż miejsc pracy było znaczne bezrobocie i emigracja zarobkowa do innych regionów kraju i za granicę.

Po II wojnie światowej, w zmienionych warunkach ustrojowych, zwiększyła się nieco administracyjna funkcja Płocka, jako ośrodka ponadlokalnego dla kilku powiatów. Jednak podstawowym czynnikiem rozwoju miasta stała się socjalistyczna industrializacja. Można w niej wyróżnić dwa etapy: pierwszy obejmuje lata 1945—1960, drugi — od 1961 do chwili obecnej. Każdy z tych etapów posiada jeszcze wewnętrzną periodyzację odpowiadającą okresom planów wieloletnich.

W latach 1945—1949 występował, podobnie jak w całym kraju, proces odbudowy i przywracania stabilizacji gospodarczej. Połączo-

ny był on z procesem koncentracji działalności gospodarczej. Już w lutym 1945 r. połączone fabryki maszyn rolniczych Sarny i Marguliesia utworzyły Płockie Zakłady Przemysłowe, przemianowane w 1948 roku na Fabrykę Maszyn Żniwnych. Zakład produkował kolejno wozy gospodarskie, kieraty, młocarnie, wialnie, śrutowniki, kosiarki i żniwiarki. Zatrudnienie wynosiło w 1945 r. — 500 osób, w 1950 r. — 1200 osób.¹ Dwa zakłady stoczniowe, połączone w jedno przedsiębiorstwo, zajmowały się naprawą taboru pływającego, zatrudniając około 280 pracowników.

Dawna rzeźnia miejska, po rozbudowie i modernizacji, przekształciła się w kombinat przetwórstwa mięsnego, oparty na lokalnym surowcu. Również na regionalnym surowcu opierała się produkcja w Płockich Zakładach Spożywczych Przemysłu Terenowego, które z utworzonej przez okupanta w 1934 r. kwaszarni kapusty przekształciły się z zakładu przetwórstwa owocowo-warzywnego o szerokim asortymencie wyrobów, oraz w Zakładach Zbożowo-Młynarskich, powstałych z przedwojennych młynów i spichrzów zbożowych.

W oparciu o istniejący przed 1939 r. zakład miejski, powstało Państwowe Przedsiębiorstwo Budowlane — Oddział nr 7 zajmujące się, oprócz robót budowlano-montażowych, produkcją stolarki budowlanej dla potrzeb odbudowy miasta i stolicy. Szerszy zasięg działania miało powstałe w 1945 r. Płockie Przedsiębiorstwo Robót Mostowych. Pierwszym obiektem zbudowanym przez nie w roku 1945 był most na Wiśle pod Wyszogrodem.

Rozwijały się również inne działy gospodarki. W roku 1945 zorganizowany został transport samochodowy, którego początek stanowiły samochody z demobilu wojskowego. W połowie 1948 r. oddano do użytku dworzec autobusowy, obsługujący komunikację między miastową i podmiejską. Zaraz po wyzwoleniu uruchomiono również elektrownię, centralę telefoniczną, wodociągi. Utworzono przedsiębiorstwa i instytucje służące obsłudze miasta i jego ludności.

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej Płocka wzrosło z 6 640 osób w 1946 r. do 10 026 osób w 1950 r.², przy wzroście ludności z 28 508 do 33 128 osób.³ Zatrudnienie rosło znacznie szybciej niż ludność, jednak nadal istniały rezerwy siły roboczej.

Po okresie odbudowy powstała więc konieczność dalszej aktywizacji miasta i związanych z tym nowych inwestycji. Zadanie to

Wygląd zabudowy Nowego Rynku u progu lat sześćdziesiątych.

Fot. CAF

możliwe było do zrealizowania w okresie planu 6-letniego, który zakładał wyrównanie dysproporcji w rozwoju regionów. Spośród zaplanowanych 1287 inwestycji przemysłowych, większość miała być zbudowana w województwach słabo uprzemysłowionych. W Płocku miał powstać kombinat przemysłu gumowego i gazownia.

Zakres rzeczowy planu 6-letniego nie został jednak wykonany. Zaniechano budowy 470 obiektów przemysłowych, głównie na terenach słabo uprzemysłowionych, gdzie koszty budowy były znacznie wyższe, a osiągnięte efekty niższe od planowanych.⁴ Z planowanych do realizacji w województwie warszawskim nowych inwestycji — 28 obiektów zostało skreślonych z planu, wśród nich nowe obiekty zlokalizowane w Płocku. Uprzemysłowienie Płocka skoncentrowało się więc na rozwoju istniejących zakładów i gałęzi przemysłu. Wydatkowano na nie w latach 1950—1955 ok. 150 mln zł, co stanowiło nieco powyżej 0,1% nakładów inwestycyjnych na przemysł w Polsce.⁵

Wśród ważniejszych inwestycji tego okresu należy wymienić rozbudowę Fabryki Maszyn Żniwnych, a właściwie budowę nowego zakładu na peryferiach miasta, umożliwiającego zmianę profilu produkcji. W roku 1954 zakład rozpoczął produkcję samobieżnych kombajnów zbożowych na licencji radzieckiej.

W tym okresie powstały również: Spółdzielnia Inwalidów „Świt” oraz Zakłady Jajczarsko-Drobiarskie.

Proces uprzemysłowienia kontynuowany był w pięcioleciu 1956—1960. Na rozwój przemysłu poniesiono w tym okresie nakłady w wysokości 323,0 mln zł czyli 0,2% krajowych nakładów na ten cel.⁶ Ze środków tych wybudowano nowe obiekty dla Zakładów Stolarstwa Budowlanej, rozbudowano Zakłady Mięsne, Drukarnię Akcydensową oraz szereg zakładów spółdzielczych, rozpoczęto budowę nowych obiektów dla Zakładów Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego.

Efektom tych nakładów był wzrost zatrudnienia i wzrost produkcji. Zatrudnienie w przemyśle Płocka wynosiło w 1950 r. — 3 600 osób, w 1955 r. — 4 900, a w 1960 r. — 6 674,7 w okresie dziesięciolecia wzrosło więc o 85%.⁸ Produkcja globalna w cenach porównywalnych wzrosła z 425 mln zł w 1950 r. i 664 mln zł w 1955 r. do 1 498 mln zł w 1960 r.,⁹ a więc 3,5 — krotnie.

Wzrost produkcji przemysłowej Płocka w latach 1950—1960 nie spowodował wzrostu udziału przemysłu miasta w województwie. W roku 1960 wytworzył on 10% produkcji przemysłowej województwa warszawskiego. W stosunku do całego przemysłu udział Płocka kształtował się na poziomie 0,3% zarówno

w 1950 r. jak i w 1960 r.¹⁰ Wynika z tego, że inwestycje przemysłowe w latach 1950—1960 nie zwiększyły roli Płocka w gospodarce województwa i kraju, zapewniły jedynie utrzymanie zdobytej w okresie odbudowy gospodarki pozycji i unowocześnienie aparatu wytwórczego, czego wyrazem była zmiana profilu produkcyjnego we wszystkich większych zakładach przemysłowych Płocka.

Ludność Płocka zwiększyła się w ciągu 10 lat o 33,7%, zarówno w wyniku przyrostu naturalnego, jak i migracji. Ludność miejska w Polsce zwiększyła się w tym czasie o 55,8%, co spowodowało spadek udziału Płocka w ludności miejskiej ogółem z 0,36% w 1950 r. do 0,31% w 1960 r.

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej Płocka wzrosło w tym czasie z 10 026 do 16 325 osób¹¹, czego wynikiem był wzrost aktywności zawodowej mieszkańców Płocka i prawie 3-krotny wzrost dojazdów do pracy.

Dalszy rozwój miasta, wyrównanie poziomu rozwoju poszczególnych dziedzin wymagało dopływu znacznych środków. Podjęto starania o zlokalizowanie w Płocku dużego zakładu przemysłowego. Uważano bowiem, a potwierdziła to praktyka gospodarcza, że tylko tą drogą można zapewnić nowe bodźce rozwojowe. Dotychczasowe czynniki miastotwórcze okazały się bowiem niewystarczające dla zapewnienia dalszego rozwoju miasta i utrzymania pozycji ośrodka ponadpowiatowego.

Szansę na wybudowanie w Płocku dużego zakładu przemysłowego stworzyła decyzja Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej o budo-

wie rurociągu naftowego ze Związku Radzieckiego do Polski, NRD, Czechosłowacji i Węgier oraz projektowana budowa zakładu przeróbki ropy. Spośród 15 miejscowości, branych pod uwagę przy ustaleniu lokalizacji tego zakładu, Rządowa Komisja Lokalizacyjna na posiedzeniu w dniu 14 X 1958 r. dokonała wyboru Płocka jako miejsca budowy kombinatu rafineryjno-petrochemicznego, co potwierdziła Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dnia 5 I 1959 r. W rezultacie podjętej decyzji lokalizacyjnej rozpoczął się nowy okres w rozwoju Płocka.

Od roku 1961 tempo uprzemysłowienia miasta gwałtownie wzrosło. Na lata 1961—1965 zaplanowano nakłady inwestycyjne w wysokości 7 379,2 mln zł wobec 537,2 mln zł w poprzednim pięcioleciu. Z tej kwoty na inwestycje przemysłowe przewidziano 6 164,5 mln zł (83,5% całości nakładów), w tym 5 973,3 mln zł na budowę Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych i 191,2 mln zł na inne zakłady przemysłowe.¹²

Z pozostałej kwoty 1 214 mln zł przeznaczonych na inwestycje nieprzemysłowe, znaczna część związana była z budową kombinatu, bowiem równoległe z uchwałą zatwierdzającą wstępny projekt budowy MZRiP, Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów podjął uchwałę w sprawie inwestycji towarzyszących w Płocku i rejonie Płocka w związku z budową Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych.¹³ Uchwała ta obejmowała 58 tytułów inwestycyjnych, na które w latach 1961—1966 zamierzano wydać 1 020,7 mln zł.

Stary (już nieistniejący) i nowy Płock. Hotel „Petropol”
wybudowany ze środków finansowych MZRiP.

Fot. CAF

Rok 1963. Stare musi ustąpić nowemu. Początki budowy kombinatu.

Fot. CAF

Zadania wynikające z uchwały KERM-u wykonano w 71,0%. Główną przyczyną niepełnej realizacji inwestycji towarzyszących był fakt, że zarówno budowę kombinatu rafineryjno-petrochemicznego jak i rozbudowę miasta powierzono temu samemu przedsiębiorstwu. Każde zagrożenie niewykonania planowych zadań w kombinacie powodowało przesuwanie części załóg i sprzętu z inwestycji miejskich do kombinatu, co znajduje potwierdzenie w znacznie wyższym stopniu realizacji inwestycji przemysłowych (94,0%). Również inwestycje miejskie nie objęte uchwałą KERM-u, a realizowane przez inne przedsiębiorstwa, wykonane były w większym stopniu (94,8%).

W latach 1966—1970 na inwestycje w gospodarce uspołecznionej przeznaczono 10 609,7 mln zł, a więc o 58,3% więcej niż zrealizowano w latach 1961—1965. Na inwestycje przemysłowe zaplanowano 9 694,1 mln zł, z tego 9 432,3 mln zł na rozbudowę Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych, a 261,8 mln zł na rozbudowę innych zakładów przemysłowych.¹⁴ Na inwestycje nieprzemysłowe przewidziano 997,3 mln zł, co stanowiło tylko 9,4% całości nakładów. Ograniczyło to możliwości zaspokojenia szybko rosnących potrzeb, związanych z rozwojem miasta i wzrostem liczby ludności.

Realizacja zadań inwestycyjnych kształtowała się podobnie jak w poprzedniej pięcioletce, bowiem i w tym okresie nie wykonano planu. Inwestycje przemysłowe zrealizowano w 93,1% (w tym 92,1% w MZRiP, a 115,9% w pozostałych zakładach przemysłowych). Inwestycje w pozostałych działach gospodarki

w formie rzeczowej nie zostały zrealizowane zgodnie z planem, natomiast w formie wartościowej zostały przekroczone. Wynikało to z przyjęcia do planu zaniżonych kosztorysów, jak również ze zwiększenia w wielu przypadkach zakresu rzeczowego realizowanych inwestycji.

Lata 1971—1975 były okresem dalszego inwestowania w gospodarkę Płocka. Planowane nakłady inwestycyjne wynosiły w tym pięcioleciu 16 240,0 mln zł, czyli prawie tyle, co w całym poprzednim dziesięcioleciu (por. tabela 1). Nadal najważniejszą inwestycją była rozbudowa Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych (12 203,6 mln zł), jednak udział jej w całości nakładów zmniejszono do 75,1%. Zwiększono natomiast udział pozostałych zakładów przemysłowych miasta: Fabryki Maszyn Żniwnych, Zakładów Mięsnych, Zakładów Drobiarskich, Zakładu Energetycznego. W celu zatrudnienia nadwyżek kobiecej siły roboczej podjęto decyzję o budowie Zakładów Przemysłu Dziewiarskiego „Cotex” za sumę 910,0 mln zł. Nakłady inwestycyjne na rozwój przemysłu miały w sumie wynieść 14 283,4 mln zł, na pozostałe działy gospodarki — 1 956,6 mln zł, w tym na sferę nieprodukcyjną — 1 302,8 mln zł.¹⁵

W stosunku do poprzednich pięcioletni następuje pewna zmiana struktury zrealizowanych inwestycji. Plan nakładów inwestycyjnych został wykonany w 109,9%, przy znacznym zróżnicowaniu stopnia realizacji w poszczególnych działach gospodarki. Inwestycje w przemyśle zostały wartościowo zrealizowane w 96,6% (w tym w MZRiP — 92,7%), nato-

Nakłady inwestycyjne w gospodarce uspołecznionej na terenie Płocka według działów gospodarki narodowej (ceny bieżące w mln zł)

Działy gospodarki	1947—1955	1956—1960	1961—1965	1966—1970	1971—1975	1976—1980	1981—1983
Ogółem	293,0	537,2	6 702,7	10 495,3	17 846,3	27 123,1	12 617,7
w tym:							
— przemysł	197,0	323,0	5 794,3	9 003,8	13 799,5	20 281,5	6 726,3
w tym MZRiP	—	—	5 545,3	8 688,0	11 316,5	16 532,1	4 504,5
— budownictwo	.	.	16,3	390,6	1 050,8	1 028,5	340,8
— transport i łączność	.	.	28,2	72,7	602,8	2 991,4	1 606,4
— obrót towarowy	.	19,0	69,4	106,2	187,1	311,7	91,5
— gosp. komun. i mieszk.	.	173,1	666,1	698,4	1 228,5	2 127,7	3 477,3
— nauka, oświata, kultura	.	14,3	83,0	104,6	805,9	169,3	170,2
— ochrona zdrowia	.	7,8	24,0	98,0	129,6	88,8	153,5

Zródło: Miejska Komisja Planowania

Obliczenia własne na podstawie rocznych sprawozdań z wykonania planu społeczno-gospodarczego miasta Płocka.

miast w pozostałych działach gospodarki, z wyjątkiem oświaty, nakłady zostały znacznie przekroczone.

W sferze nieprodukcyjnej wydatkowano 2 206,1 mln zł, z czego prawie połowę na budownictwo mieszkaniowe (965,2 mln zł). Efektem było 5 320 mieszkań o 18 995 izbach. Oddano do użytku szpital miejski (po 10 latach budowy), zakończono budowę gmachu Filii Politechniki Warszawskiej i Domu Kultury. Wybudowano również trzy przedszkola i dwa żłobki.

Nie zakończono natomiast budowy oczyszczalni ścieków, której realizację przewidywano już w planie pięcioletnim 1961—1965. Faktycznie rozpoczęcie budowy nastąpiło

w 1969 r., a zakończenie w 1976. Nie zrealizowano również zaplanowanych inwestycji szkolnych, co znacznie pogorszyło warunki nauczania.

Lata 1976—1980 miały być kontynuacją okresu „przyspieszonego rozwoju” zarówno w skali kraju jak i miasta Płocka. Na inwestycje przewidziano kwotę 30 mld zł¹⁶, z czego tylko 61,6% dla MZRiP (18,5 mld zł). Ponad 3,4 mld zł miała kosztować dalsza rozbudowa Fabryki Maszyn Żniwnych do produkcji 8 tys. kombajnów rocznie. Podobną kwotę (3,5 mld zł) przewidziano na budowę rurociągu produktów naftowych do Blachowni, Włocławka i Bydgoszczy. Z ważniejszych inwestycji należy jeszcze wymienić planowaną budowę Zakładu

Fragment Osiedla Tysiąclecia wraz z obiektami handlowymi w al. Kobylińskiego.

Fot. CAF

Produkcji Wyrobów Uszczelniających — filii Fabryki Samochodów Osobowych za 0,4 mld zł. Pozostałe środki przeznaczono głównie na rozwój sfery nieprodukcyjnej: budownictwo mieszkaniowe, gospodarkę komunalną, oświatę, ochronę zdrowia oraz budownictwo administracyjne dla nowo powstałych władz wojewódzkich.

Realizacja inwestycji, wobec trudniejszej sytuacji w kraju niż w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych, odbiegała nieco od planu. Wartość zrealizowanych w latach 1976—1980 inwestycji stanowiła 90,0% planu pięcioletniego, ale w rzeczowej formie zaplanowane obiekty nie zostały w takim stopniu zrealizowane. Nie wykonano zarówno obiektów produkcyjnych jak i nieprodukcyjnych. Na przykład w inwestycjach Rady Narodowej, dotyczących wyłącznie sfery nieprodukcyjnej wykonano 50,2% planu pięcioletniego. Odłożono realizację szeregu ważnych dla miasta inwestycji w gospodarce komunalnej, oświacie, służbie zdrowia, handlu, co spowodowało pogorszenie sytuacji w zakresie zaspokojenia potrzeb socjalnych i kulturalnych mieszkańców miasta.

Po okresie załamania gospodarki na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych obecny etap rozwoju miasta możemy określić jako próbę harmonizacji rozwoju różnych dziedzin gospodarki i wzrostu efektywności gospodarowania. Charakteryzuje się ona ograniczeniem nakładów na rozwój przemysłu do poziomu roku 1979, co, wobec wyższych cen w budownictwie, oznacza spadek realnych nakładów, przy równoczesnym wzroście inwestowa-

nia w sferę nieprodukcyjną. Skutkiem tego jest wyraźna zmiana struktury inwestycji: zmniejszenie udziału nakładów na przemysł do 50,0% w r. 1983, a wzrost udziału inwestycji nieprodukcyjnych do 40,9%. Utrzymanie tych tendencji w następnych latach, zgodnie z założeniami planu na lata 1983—1985, pozwoli na stopniowe zmniejszenie dysproporcji między rozwojem gospodarczym a rozwojem społecznym Płocka, dysproporcji, których nie zlikwidowała „wielka inwestycja”, chociaż dzięki niej nastąpił awans Płocka do roli liczącego się w skali kraju ośrodka przemysłowego. Skalę i kierunki inwestowania przedstawia tabela 1.

Przyspieszona industrializacja spowodowała dynamiczny wzrost liczby ludności w Płocku. O ile w latach 1946—1960 średnie roczne tempo wzrostu ludności nie przekraczało 3,3‰, to w latach 1961—1980 z reguły było wyższe (średnio 4,3‰). Szczególnie szybki wzrost ludności występował w latach 1961—1965: powyżej 6‰ w skali rocznej (patrz tabela 4).

Przyrost ludności w okresie 1946—1960 był mniejszy niż w pięcioleciu 1961—1965. Wysokie tempo wzrostu ludności po 1960 r. spowodowało podwojenie jej stanu w ciągu 15 lat (1961—1975). Dwie trzecie przyrostu ludności w latach 1951—1980 pochodziło z migracji. Szczególne jej nasilenie wystąpiło w latach 1961—1965 i 1971—1975, stanowiąc 3/4 przyrostu ludności Płocka.

Migracja przemieszkańcza (stała) i rdzenna ludność Płocka nie zapewniały dostatecznej podaży siły roboczej w stosunku do zapotrzebowania.

Tabela 2

Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w Płocku według działów gospodarki narodowej (stan w dniu 31 XII)

Działy gospodarki	1950	1960	1965	1970	1975	1980	1983
Ogółem	10 026	16 325	29 247	37 987	56 601	55 651	55 170
Przemysł	3 600	6 674	11 502	15 351	22 474	23 001	22 920
Budownictwo	.	3 183	7 578	9 079	12 545	9 017	8 700
Rolnictwo	.	40	291	412	956	772	710
Transport i łączność	.	1 580	2 347	4 088	5 167	4 714	4 200
Obrót towarowy	.	1 551	2 448	2 826	4 660	5 039	4 950
Gosp. komun. i mieszkaniowa	.	764	1 166	1 729	2 330	2 916	2 966
Oświata i wych.	.	1 126	1 298	1 985	2 679	3 036	3 425
Ochrona zdrowia, opieka społeczna, kult. fizyczna	.	560	1 026	1 171	2 452	3 272	3 422
Administracja publiczna i wymiar sprawiedl.	.	420	632	552	1 073	1 036	.
Finanse i ubezpieczenie	.	158	238	259	459	601	.

Źródła: T. Kołodziejak, *Płock 1981 w liczbach*, TNP Płock 1982;

Karty statystyczne miasta Płocka, WUS Płock;

Sprawozdanie z realizacji miejskiego planu rocznego za rok 1983.

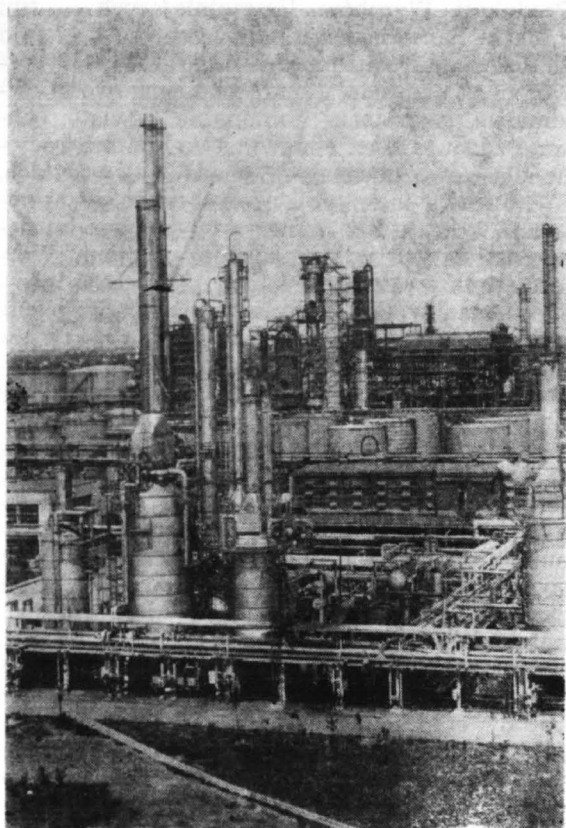
Rozwinęło się na szeroką skalę zjawisko dojazdów do pracy. W roku 1978 dojeżdżało do pracy w Płocku 15 802 osoby¹⁷ czyli 25,7% ogółu zatrudnionych. Wielkość dojazdów do pracy rosła szczególnie szybko od 1960 r., tj. od rozpoczęcia budowy kombinatu rafineryjno-petrochemicznego. Wysokie tempo wzrostu dojazdów do pracy (10-krotny wzrost w ciągu 19 lat) znalazło odzwierciedlenie w wielkości i strukturze zatrudnienia. Zmiany w zatrudnieniu w Płocku przedstawia tabela 2.

W latach 1951—1960 zatrudnienie w gospodarce społecznej Płocka wzrosło o 6,3 tys. pracowników, tj. o 62,8%, a w następnym dziesięcioleciu 1961—1970 o 21,7 tys., czyli 2,3 razy. W latach 1971—1975 zatrudnienie wzrosło o 18,6 tys., a więc średnie roczne przyrosty przekraczały znacznie 3 tys. osób i były wyższe niż we wszystkich wcześniejszych pięcioletkach. Spadek zatrudnienia w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych dotyczył tylko niektórych produkcyjnych działów gospodarki. W sferze nieprodukcyjnej w całym analizowanym okresie występował wzrost zatrudnienia, ale tempo tego wzrostu było nierównomierne. Duże jednorazowe przyrosty zatrudnienia w sferze nieprodukcyjnej związane były z uruchomieniem nowych inwestycji (dużego szpitala, filii wyższej uczelni, teatru, administracji szczebla wojewódzkiego). Średnie tempo wzrostu zatrudnienia w działach nieprodukcyjnych (poza ochroną zdrowia) oraz w usługach produkcyjnych było w latach 1961—1983 niższe niż w przemyśle, rolnictwie i (do 1975 r.) budownictwie. Było to przejawem dysproporcji w rozwoju poszczególnych dziedzin i stanowiło konsekwencję niepełnego wykorzystania możliwości, jakie stwarzał rozwijający się przemysł.

W okresie 1950—1978 produkcja globalna płockiego przemysłu zwiększyła się ponad 62 razy (z 425 mln zł do 26 500 mln zł)¹⁸. Największe tempo wzrostu osiągnięto w 1965 r., kiedy to nastąpiło podwojenie produkcji przemysłowej w stosunku do roku poprzedniego i było wynikiem uruchomienia pod koniec 1964 r. pierwszych instalacji w Mazowieckich Zakładach Rafineryjnych i Petrochemicznych.

Wysoki poziom cen zbytu produktów przeróbki ropy naftowej spowodował, że udział przemysłu Płocka w sprzedaży wyrobów własnej produkcji i usług całego przemysłu uspołecznionego wynosił w 1978 r. 2,36%, a udział samego kombinatu — 2,05%.¹⁹ Wartość sprzedaży kombinatu w cenach zbytu była w 1978 r. większa od wartości sprzedaży produkcji przemysłowej w 33 spośród 49 województw (m.in. toruńskiego, legnickiego, jeleniogórskiego).

Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne oddziaływały również na rozwój innych działów gospodarki narodowej. W roku 1960 powstało Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „Petrobudowa”, któremu powierzono generalne wykonawstwo budowy kombinatu petrochemicznego i rozbudowę mias-

Fragment części rafineryjnej MZRiP. Na pierwszym planie instalacja Reformingu.

Fot. CAF

ta. „Petrobudowie” podlegało szereg specjalistycznych jednostek budowlanych spoza Płocka, z których po usamodzielnieniu się powstały: Płockie Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych „Mostostal”, Przedsiębiorstwo Robót Termoizolacyjnych i Antykorozyjnych „Izokor-Instal”, Płockie Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych oraz Przedsiębiorstwo Remontowo-Montażowe „Naftoremont”.

Efektem rozwoju przedsiębiorstw budowlanych jest wzrost produkcji budowlano-montażowej i obrotu globalnego. Produkcja podstawowa płockich przedsiębiorstw budowlanych zwiększyła się w latach 1960—1978 prawie 25 razy (z 210 mln zł do 5 207,4 mln zł)²⁰. W następnych latach nastąpił spadek produkcji, nie wynikający jednak ze zmniejszenia się potencjału wytwórczego, a z ograniczenia limitów inwestycyjnych.

Większość produktów przeróbki ropy transportowana jest cysternami kolejowymi, co wymagało inwestycji w kolejnictwie i w Przedsiębiorstwie Eksploatacji Cystern. Do transportu ropy naftowej ze Związku Radzieckiego zbudowano rurociąg „Przyjaźń”. Drugi rurociąg naftowy, zbudowany w latach siedemdziesiątych, połączył kombinat z Portem Północnym w Gdańsku. Podjęto również budowę rurocią-

gów produktów naftowych do Włocławka i Bydgoszczy oraz do Blachowni Śląskiej. Nie zrealizowany został transport produktów naftowych drogą wodną.

Wzrost ludności miasta w ostatnim dwudziestoleciu głównie w wyniku migracji, spowodował wzrost zapotrzebowania na mieszkania. Jeśli uwzględnimy, że w 1960 r. sytuacja mieszkaniowa ludności Płocka była trudna,²¹ to rozwiązanie problemu mieszkaniowego wymagało zaangażowania dużych środków inwesty-

cyjnych i potencjału budowlanego. Tymczasem plany budownictwa mieszkaniowego w kolejnych okresach pięcioletnich nie zostały w pełni zrealizowane. Do roku 1980 nie osiągnięto w Płocku średniego dla miast zagęszczenia mieszkań (1,05 osób na izbę), mimo wyraźnej poprawy w tej dziedzinie (z 1,79 w 1960 r. do 1,46 w 1970 r. i 1,09 w 1980 r.). Na obecną sytuację wpłynęły rozmiary budownictwa mieszkaniowego w kolejnych okresach, przedstawione w tabeli 3.

Tabela 3

Efekty rzeczowe budownictwa mieszkaniowego

	1945—1960	1961—1965	1966—1970	1971—1975	1976—1980	1981—1983
Budownictwo uspołecznione						
mieszkania	.	4 032	3 725	5 320	5 459	1 838
izby	3 739	10 963	10 191	18 995	19 101	5 905
— Miejska Rada Narodowa						
mieszkania	.	860	206	321	—	—
izby	1 429	2 326	528	1 160	—	—
— zakłady pracy						
mieszkania	.	2 589	773	1 072	1 496	359
izby	1 864	6 974	2 043	3 836	5 315	835
— spółdzielczość						
mieszkania	.	583	2 746	3 927	3 963	1 479
izby	446	1 663	7 618	13 999	13 786	5 070
Budownictwo indyw. ludności						
mieszkania	.	416	474	642	548	266
izby	1 730	1 624	2 061	3 037	2 913	1 445
Ogółem						
mieszkania	.	4 448	4 199	5 962	6 007	2 104
izby	5 469	12 587	12 252	22 032	22 014	7 350

Zródło: T. Kołodziejka, Płock 1981 w liczbach [...],

Obliczenia własne na podstawie rocznych sprawozdań z wykonania planu rozwoju miasta

W latach 1961—1980 oddawano do użytku przeciętnie 1 000 mieszkań rocznie o 3 440 izbach, podczas gdy w latach 1945—1960 przeciętnie 340 izb rocznie, czyli 10-krotnie mniej. Zasoby mieszkaniowe, składające się w dn. 31 XII 1983 r. z 32 085 mieszkań o 101 748 izbach, byłyby zapewne większe, gdyby wszystkie nakłady przeznaczone na budownictwo mieszkaniowe zostały wykorzystane, gdyby budownictwo produkcyjne nie miało priorytetów w stosunku do budownictwa w sferze nieprodukcyjnej, zarówno w zakresie zaopatrzenia materiałowego, jak i mocy przerobowych. Wówczas na mieszkanie spółdzielcze w Płocku oczekiwaloby mniej niż 15 tys. członków i kandydatów z pewnym wkładem, a czas oczekiwania na mieszkanie byłby krótszy niż 15 lat, jak się obecnie przewiduje.

Negatywny wpływ na jakość życia w mieście mają zaniechania w zakresie ochrony środowiska naturalnego. Zarówno Płock jak i otaczające go tereny narażone są na szkodliwe działanie gazów i pyłów emitowanych do atmosfery oraz ścieków przemysłowych i komunalnych odprowadzanych do rzek i jezior.

73,4% długości rzek na terenie województwa płockiego nie mieści się w żadnej klasie czystości, 131 960 ton gazów i 19 156 ton pyłów emitowanych jest w ciągu roku do atmosfery przez zakłady produkcyjne i komunalne. 122 085 ton gazów i pyłów wyemitowały w 1980 r. Mazowieckie Zakłady Rafineryjne i Petrochemiczne, z tego 57,1% stanowił dwutlenek siarki.²² Zaplanowane na najbliższe lata działania w celu zahamowania degradacji środowiska naturalnego i jego ochrony mogą poprawić sytuację, ale dopiero za kilka lat.

Czy te negatywne zjawiska związane z procesem uprzemysłowienia są rekompensowane przez lepsze zaspokojenie potrzeb mieszkańców miasta? Wskaźniki społeczno-gospodarczego rozwoju Płocka przedstawia tabela 4. Wynika z niej, że tempo rozwoju było zróżnicowane w poszczególnych okresach i dziedzinach. Wskaźniki charakteryzujące sytuację w handlu, gastronomii, telekomunikacji są gorsze od średnich dla miast. W zakresie ochrony zdrowia oraz kultury i sztuki sytuacja poprawiała się po oddaniu do użytku nowych obiektów (szpital, teatr, biblioteka), a potem wobec braku dalszych

Wskaźniki rozwoju społeczno-gospodarczego Płocka

Tabela 4

Wyszczególnienie	Jednostki miary	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1983
Ludność	osoba	33 128	37 735	44 291	61 636	72 336	87 827	102 548	112 443
Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej	„	10 026	11 650	16 325	29 247	37 987	56 601	55 651	55 170
Zatrudnienie w przemyśle	„	3 600	4 900	6 674	11 502	15 351	22 474	23 001	22 920
Produkcja globalna przemysłu uspołecznionego (ceny porównywalne)	mln zł	425	664	1 498	5 253	12 041	19 109a)	26 500b)	.
Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym ogółem	mln zł	.	257,9	477,7	860,4	1 333,6	2 615,4	4 444,2	10 914,0
na 1 mieszkańca	zł	.	6 835	10 786	13 959	18 436	29 778	43 338	97 063
Punkty sprzedaży detalicznej	punkt	231	333	316	346	434	495	450	555
Liczba ludności na 1 punkt sprzedaży	osoby/punkt	143,4	113,3	140,2	178,1	166,7	177,4	227,9	202,6
Zakłady gastronomiczne	zakład	3	11	12	20	36	40	59	73
Miejsca konsumpcyjne	miejsce	122	693	793	1 510	2 215	2 425	3 126	2 830
Liczba ludn. na 1 miejsce konsumenckie	os./miejsce	271,5	54,5	55,9	40,8	32,7	36,2	32,8	39,7
Budynki mieszkalne	budynek	1 754	.	2 507	3 103	3 577	.	5 786	6 115
Mieszkania	mieszkania	7 702	.	10 126	14 545	17 327	.	28 932	32 085
Izby	izba	17 101	.	22 753	35 686	46 058	.	90 691	101 748
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	osób/izbę	1,87	.	1,79	1,64	1,46	.	1,09	1,07
Odsetek mieszkańców korzystających z wodociągu	%	69,3	72,6	73,5	71,2	84,7	87,6	93,2	.
Miejsca w hotelach	miejsce	46	46	46	398	403	392	379	391
Liczba łóżek szpitalnych	łóżko	269	318	378	448	580	994	994	1 095
Liczba łóżek na 10 000 mieszkańców	„	81,2	84,3	85,3	72,7	80,2	113,2	96,9	97,4
Liczba lekarzy medycyny	lekarz	31	38	56	89	121	234	257	336
Liczba lekarzy na 10 000 mieszkańców	„	9,4	10,1	12,6	14,4	16,7	26,6	25,1	29,9
Liczba miejsc w żłobkach	miejsce	60	.	70	150	160	280	375	400
Liczba szkół podstawowych	szkoła	.	.	12	16	16	15	15	17
Liczba uczniów w szkołach podstawowych	uczeń	.	.	7 591	9 370	10 466	10 776	13 124	15 254
Liczba przedszkoli	przedszkole	.	.	9	12	13	16	23	34
Liczba dzieci w przedszkolach	dziecko	.	.	733	1 258	1 649	2 749	3 809	3 981
Kina stałe	kino	1	1	4	6	7	6	3	3
Miejsca w kinach	miejsce	1 017	1 017	1 527	1 997	2 440	2 180	834	834
Widzowie w kinach	tys. osób	402,1	504,8	595,2	703,6	676,8	580,9	221,1	.
Abonenci radia	abonent	5 114	7 103	10 881	12 576	14 513	21 566	28 147	31 628
Abonenci telewizji	„	—	—	600	4 975	11 810	19 648	26 562	29 956
Abonenci telefoniczni	„	—	—	—	—	—	—	—	—
— w mieszkaniach	„	400	606	861	1 635	2 705	3 668	4 749	4 989
— w instytucjach	„	280	392	626	1 367	1 826	2 227	2 502	2 673

a) 1974 r. b) 1978 r.

. — brak danych

Źródła: Dane Miejskiej Komisji Planowania

J. Chojnacki, *Płock 1969 w liczbach*, TNP, Płock 1969.T. Kołodziejak, *Płock 1981 w liczbach*, TNP, Płock 1982.M. Pietralik, *Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka*, praca doktorska, PW INES, Płock—Warszawa, 1982.

efektów, relatywnie się pogarszała. Najtrudniejsza sytuacja, moim zdaniem, występuje w dziedzinie oświaty. O ile w zakresie wychowania przedszkolnego nastąpiła wyraźna poprawa, co pozwoliło na objęcie opieką 55,3% ogółu dzieci w wieku 3—6 lat, to szkolnictwo podstawowe pod względem liczby szkół znajduje

się znowu na poziomie roku 1966. Równolegle bowiem z budową nowych obiektów szkolnych likwidowano placówki o bardzo złym stanie technicznym. Przy wzroście w latach 1960—1983 liczby uczniów o 7 663 osoby, tj. o 100,9%, zwiększyło to przeciążenie istniejących szkół (nauka na dwie, a nawet trzy zmiany). Lepiej

przedstawia się sytuacja w szkolnictwie średnim, zapewniająca miejsca wszystkim absolwentom szkół podstawowych, ale baza internatowa jest niewystarczająca, powodując nadmierne zagęszczenie w pokojach.

* * *

Osiągnięty w powojennym czterdziestolecu poziom rozwoju gospodarczego Płocka znacznie wyprzedził poziom rozwoju społecznego. Szybkiemu, zwłaszcza od 1960 r., wzrostowi potencjału produkcyjnego nie towarzyszył równie szybki wzrost możliwości zaspokojenia potrzeb ludności. Wynikało to głównie z opóźnień bądź niepełnej realizacji inwestycji nieprodukcyjnych na skutek braku środków finansowych lub braku wykonawcy. Brak środków na inwestycje w sferze nieprodukcyjnej spowodowany był m.in. ograniczonymi środkami na ten cel w budżecie miasta oraz zbyt małym udziałem przedsiębiorstw sfery produkcyjnej w finansowaniu inwestycji wspólnych i towarzyszących. Nieterminowa realizacja obiektów to głównie wynik powierzenia temu samemu przedsiębiorstwu realizacji inwestycji produkcyjnych i nieprodukcyjnych, co powodowało wykonanie „ważniejszych” obiektów w przemyśle, budownictwie, transporcie kosztem „mniej ważnych” mieszkań, szkół, przedszkoli itp. Oddzielenie budownictwa miejskiego od budownictwa przemysłowego na początku lat siedemdziesiątych poprawiło sytuację, ale pojawił się ten sam problem wewnątrz sfery nieprodukcyjnej. Budowano więcej mieszkań kosztem obiektów towarzyszących: sklepów, szkół, przedszkoli, żłobków.

Spółeczny i gospodarczy rozwój Płocka był

typowym przykładem specyfiki rozwoju Polski w okresie powojennym. A. Kukliński, oceniając efektywność rozwoju regionalnego w świetle doświadczeń 30-lecia PRL pisał, że realizowaliśmy model zdecydowanie preferujący procesy industrializacji i uznający wtórną rolę procesów urbanizacyjnych.²³ Również w innych krajach Europy Wschodniej realizowany był w praktyce i uznawany w teorii priorytet uprzemysłowienia w stosunku do urbanizacji. Urbanizację pojmowano jako skutek industrializacji.²⁴

Priorytet uprzemysłowienia był szczególnie widoczny w rejonach uprzemysławianych. S. Ignar, omawiając wyniki badań w tych rejonach pisał: „We wszystkich rejonach uprzemysławianych udział inwestycji na ochronę zdrowia nie sięgał 1%, wynosił 0,3—0,9% [...] tak minimalne nakłady na ochronę zdrowia w okresie budowy kombinatów przemysłowych świadczą o lekceważeniu podstawowej potrzeby pracującego w budownictwie przemysłowym człowieka. Niski udział inwestycji na oświatę, naukę i kulturę (0,8—1,8%) miał również określone skutki ujemne w zakresie przygotowania załogi do eksploatacji nowo wzniesionych kombinatów”.²⁵ Płock jako ośrodek rejonu uprzemysławianego charakteryzował się typowymi dysproporcjami w rozwoju gospodarczym i społecznym.

Mimo niewykorzystanych w pełni możliwości, jakie stwarzał rozwijający się przemysł, można mówić o awansie Płocka w minionym XL-leciu. Należy jednak dążyć do zminimalizowania kosztów tego awansu, aby niewątpliwych osiągnięć nie przesłaniały uciążliwości życia w uprzemysłowionym mieście.

PRZYPISY

- ¹ Płock w okresie XV-lecia Władzy Ludowej, Płock 1959, s. 32.
- ² J. Chojnacki, Płock 1965 w liczbach, «Notatki Płockie» 1965 nr 3, s. 16.
- ³ J.w., s. 14.
- ⁴ T. Lijewski, Uprzemysłowienie Polski 1945—1975. Przemiany strukturalne i przestrzenne, Warszawa 1978, s. 11.
- ⁵ Obliczenia własne na podstawie danych Rocznika Statystycznego 1961, s. 69.
- ⁶ J.w.
- ⁷ J. Chojnacki, Płock 1965 w liczbach [...] s. 16.
- ⁸ W kraju zatrudnienie w przemyśle wzrosło w tym czasie o 46,9%, a w województwie warszawskim — o 50,7%. Por. Rocznik Statystyczny 1966, s. 146.
- ⁹ M. Woźniak, Rozwój gospodarczy Płocka w latach 1945—1969, [w:] Płock w Polsce Ludowej 1945—1970, Płock 1970, s. 41.
- ¹⁰ Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego 1961, s. 82, 84.
- ¹¹ J. Chojnacki, Płock 1969 w liczbach, TNP, Płock 1969, s. 54.
- ¹² J. Chojnacki, Perspektywy rozwoju Płocka w planie pięcioletnim (1961—1965), «Notatki Płockie» nr 22, 1961, s. 2—12.
- ¹³ Uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów nr 419/60 i nr 420/60 z dnia 8 grudnia 1960 r.
- ¹⁴ J. Chojnacki, Płock w latach 1966—1970, «Notatki Płockie» nr 41, 1967, s. 35—48.
- ¹⁵ Uchwała Miejskiej Rady Narodowej nr XXI/83/72 z dnia 28 czerwca 1972 r. o pięcioletnim planie rozwoju społeczno-gospodarczego miasta Płocka na lata 1971—1975.

- ¹⁶ Uchwała nr XIX/79/77 MRN z dnia 31 maja 1977 r. w sprawie społeczno-gospodarczego rozwoju miast Płocka na lata 1976—1980.
- ¹⁷ Czynniki zawodowo dojeżdżający i wyjeżdżający do pracy. Miasta i gminy imiennie. Tabulogram z Narodowego Spisu Powszechnego z 7 XII 1978 r. GUS Warszawa, Biura Spisów, 1981.
- ¹⁸ Rocznik Statystyczny Województwa 1979, s. 87.
- ¹⁹ Obliczenia własne na podstawie sprawozdawczości przedsiębiorstw i Rocznika Statystycznego Województwa 1979, s. 89—90.
- ²⁰ Sprawozdanie z wykonania planu społ.-gospod. rozwoju miasta Płocka za rok 1978.
- ²¹ Miasto Płock w XXX-leciu PRL, PIS Płock 1974.
- ²² Wskaźnik zaludnienia wynosił dla Płocka 1,79 osób na 1 izbę, przy średniej krajowej — 1,66 i średniej dla miast — 1,53 osób na izbę. Por. Rocznik Statystyczny 1961 s. 297.
- ²³ Raport o stanie gospodarki województwa płockiego, Wojewoda Płocki, Płock, s. 91.
- ²⁴ A. Kukliński, Efektywność rozwoju regionalnego, «Przegląd Geograficzny», t. 47, 1975, z. 4, s. 769—776.
- ²⁵ Por. R. Wilczewski, Problem uprzemysłowienia Polski na tle Europy Wschodniej, [w:] Planowanie rozwoju regionalnego w krajach europejskich, PWN, Warszawa 1976, s. 163—176.
- ²⁶ S. Ignar, Prace Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, [w:] Kształtowanie rozwoju społeczno-ekonomicznego rejonów uprzemysławianych. Wybór studiów, PWN, Warszawa 1975, s. 37.